

5 LITERÁRNÍ STYLISTIKA I – FIGURY

RYCHLÝ NÁHLED KAPITOLY

Mezi typické rysy literárního jazyka patří jeho různé „deformace“. Klasická poetika rozpracovala celý systém takovýchto odchylek od obvyklého, bezpříznakového jazykového vyjádření – tyto výrazové prostředky nazvala figurami a rozlišila je na figury básnické a rétorické. S určitými modifikacemi se tato klasifikace používá dodnes.

CÍLE KAPITOLY

- rozlišit figury od tropů
- rozdělit tropy do základních skupin
- určit a rozpoznat nejdůležitější typy tropů

ČAS POTŘEBNÝ KE STUDIU

2 hodiny

KLÍČOVÁ SLOVA KAPITOLY

figura, anafora, epifora, epanastrofa, epizeuxis, aliterace, asyndeton, polysyndeton, enumerace, gradace, inverze, paralelismus, chiasmus, elipsa, aposiopese, řečnická otázka, apostrofa, eufemismus, peiosis, hyperbola, litotes, oxymóron, paradox

5.1 Figury a tropy

Stejně jako rozlišování tropů, i nauka o figurách, dalších tradičních prostředcích ozvláštňení textu, byla vypracována antickými poetikami, resp. rétorikami. V antice se odlišovaly figury básnické (charakteristické zejména pro epos) a figury řečnické (užívané v řečnictví), toto dělení trvá, ale můžeme se setkat i s pojmem stylistické figury, jenž obě skupiny inte-

gruje. V některých poetikách jsou figury spojovány s tropy – oběma těmito skupinám výrazových prostředků je společné to, že se jedná o ozdoby, o narušení obvyklého, bezpříznakového způsobu vypovídání, které má esteticky působit na čtenáře/posluchače. Zatímco figury jsou založeny spíše na různých rekonfiguracích (hláskových, syntaktických, slovosledných apod.), pro tropy je charakteristické nepřímé pojmenování (tj. nahrazení příslušného, „vlastního“ pojmenování věci nějakým jiným, „nevlastním“, obrazným). Hranice ovšem není ostrá, některé figury mají totiž vždy metaforickou platnost – např. litotes, hyperbola, oxymóron aj.

DEFINICE

Figury můžeme tedy jednoduše definovat jako tradiční prostředky poetiky a rétoriky, založené na odchýlení se od běžného způsobu vyjádření, s funkcí expresivní a estetickou.

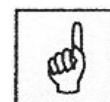
Různé poetiky přicházejí s různou klasifikací figur; uvedeme jen jednu jednoduchou se soustředěním na nejdůležitější figury básnické.

KONTROLNÍ OTÁZKA

1. Jaký je rozdíl mezi tropy a figurami?
2. Má význam rozlišovat figury básnické a řečnické? V čem se liší?

5.2 Figury zvukové

Zvukové figury jsou založeny na opakování hlásek, hláskových skupin, slov nebo slovních skupin v různých pozicích. (Někdy se hovoří o figurách opakovacích.)

a. anafora – je založena na opakování slov či slovních skupin na počátcích veršů, poloveršů, strof či vět. Jedna z nejběžnějších figur, může mít různé funkce: zdůrazňuje opakované výrazy, stává se opěrným pilířem gradace, paralelismu, kontrastu apod., může spájet extenzivní metaforické řady či myšlenkový rozlet jednotlivých veršů atd.

*Slyšíme díla a činy tryskati z mozků a dlani,
slyšíme potlesk, jenž provází ptačí hry aviatika.
Slyšíme šelesty míru, jak v houští kroky laní.
Slyšíme chorály hrůzy, jež probouzí panika.*

(S. K. Neumann)

b. epifora – je založena na opakování slov či slovních skupin na koncích veršů (polo-veršů...). Zakládá vznik tautologického rýmu, jež podle toho nazýváme rýmem epiforickým. Její funkce je především zdůrazňovat opakované slovo, její možnosti a četnost nejsou tak bohaté jako u anafory.

*Majákem bud' mi raděj milá má
Oči jsou tmavé zemři milá má*

(V. Nezval)

c. epanastrofa – opakování na konci jednoho verše a začátku verše následujícího; figura oblíbená v lidové poezii a jejích nápodobách, rovněž v básnické epice, kde navozuje epickou šíři. Dále může zesilovat kompoziční návaznost, zdůrazňovat a významově zatěžovat slovo; v písňových textech posiluje prodlévavost nálady.

*Mou upřímnost znala,
znala divné moci božské.*

(V. J. Rosa)

d. epizeuxis – opakování slov či slovních skupin v bezprostřední blízkosti (někdy může být mezi opakované výrazy vloženo i jiné slovo, zejména spojka, částice apod.); běžný prostředek zdůraznění nejen v básnické řeči.

*A dobře zřím-li, kde se rýsuje
netrpělivý stín – stín Bílé hory.*

(V. Dyk)

Ber, ber, ber lidu rodnou řeč, ber.

(P. Bezruč)

e. aliterace – opakování hlásek zejména na počátcích po sobě jdoucích slov; aliterace takto slova zdůrazňuje a nanejvýš je významově sblížuje, zvyšuje také zvukovou působivost verše.

kovy a kameny kovovou kaskádou tepaly (S. K. Neumann)

šly v šumu těžkých šatů, své šije odhalené (O. Theer)

5.3 Figury syntaktické

Syntaktické figury jsou založeny na aktualizacích syntaktických struktur a prostředků spojování.

a. asyndeton – bezspojecnost, spojení slov nebo vět bez užití obvyklých spojek či spojovacích výrazů; asyndeton vede k relativnímu osamostatnění jednotlivých spojených částí; jeho funkcí je budovat situační napětí, prudkost dějového spádu, ale je také prostředkem zestručnění projevu, jeho větší kompaktnosti.

*Umdlenou šíjí o sosnu jsem opřen,
obě dvě ruce mi do pasu padly,
kouří se, utíká poskokem krev z nich,
mech Lysé hory ji pije a pije,
mlčky ke mně hledí Sir-markýz Géro.*

(P. Bezruč)

b. polysyndeton – mnohospoječnost, nadměrné užití spojek ke spojení několika členů vícečlenného spojení; může navozovat představu množství, kumulace; může zdůrazňovat slova či stupňovat jejich význam; polysyndeton je též častým prostředkem básnického patosu.

*Ó, já jsem zpěvák toulavý,
jenž od západu táh
a u kaple se zastaví
a zmlkne v modlitbách.*

(J. Kvapil)

c. enumerace – výčet jednotlivostí, jenž nahrazuje shrnující pojmenování, vyvolává představu množství, plurality, dynamiky činností či pestrosti prostředí.

*... podpíral, spojoval, nesl, kryl
prkny a fošnami, koly, latěmi, trámy.*

(S. K. Neumann)

d. gradace – stupňování, uspořádání slov či slovních spojení postupně podle jejich významu – např. intenzity, velikosti, důležitosti apod. Podle toho, zda jde o uspořádání vzestupné, či sestupné, rozlišujeme dva typy gradace: **klimax** a **antiklimax**. Nemusí jít ovšem o objektivní kvality předmětných skutečností, ale o básnické vnímání jejich hierarchie.

klimax:

*... běží žena – ach neběží,
letí, letem ptáka letí.*

(K. J. Erben)

antiklimax:

*Lanista v arénu bičem mne hnal,
tam seděl césar – jako by spal –
kol něho šlechticů bez konce řad,
matróny, děvčátek růžový sad.*

(P. Bezruč)

e. antiteze – figura spojující protikladné motivy, popírající jedním motivem druhý; lze rozlišit úplnou antitezi, jež je trojčlenná (motiv – jeho popření – nový motiv), a neúplnou, v níž chybí prvá část. Úplná antiteze je typickým jevem slovanské lidové slovesnosti (proto se jí též říká slovanská).

*Rozešli jste se a zapřeli jste mě,
nejsem však vidina, pevná jsem země
a neúnavný řád.*

(S. K. Neumann)

*To není Faustova jizba a duše zde nevchází v prokletí,
to je Roentgenův přístroj s magickou krásou XX. století.*

(J. Wolker)

5.4 Figury slovosledné

Slovosledné figury jsou založeny na narušení bezpříznakového slovosledu; často bývají spojovány do jedné skupiny s figurami syntaktickými.

a. inverze – základní slovosledná figura, v podstatě jakákoliv aktualizace obvyklého slovosledu, může být dána potřebou zdůraznit nějaké slovo tím, že se přesune do neobvyklé pozice, nebo také může emocionálně podbarvovat celý verš. Inverze jsou běžné, často jsou vyvolány důvody metrickými či potřebou dostat nějaké slovo na konec verše kvůli rýmu.

*Po žádném neohlédla muži
se cestou celou v bolu svém
a nesla věnec z bílých růží,
jenž koupem hříchu penízem.*

(J. Vrchlický)

b. paralelismus – figura tvořená opakováním slovosledných schémat ve verších (poloverších...) po sobě následujících, syntaktický paralelismus uvádí do vztahu i významy opakováných syntagmat. Často je paralelismus podepřen počáteční anaforou.

*Filodama milovala,
Filodama v srdci měla.*

(V. J. Rosa)

*... zhyne, jako všechno živé hyne,
uplyne, jak všechno živé plyne.*

(V. Dyk)

c. chiasmus – vlastně obrácený paralelismus, jeden verš (poloverš...) obsahuje slovosledné schéma oproti verši druhému obrácené, často se tak děje pomocí anastrofy.

*Nepozdvihujte římské ruce pro mne!
Nepozdvihujte pro mne svůj hlas!*

(V. Dyk)

*... tož vodku pálí Nathan Löw
a pálí vodku markýz Géro.*

(P. Bezruč)

5.5 Figury eliptické

Principem eliptických figur je vypouštění hlásek, slov či syntagmat.

a. elipsa – výpustka, vypuštění slov či syntagmat známých z kontextu nebo ze situace; je vedena úsilím o zestručnění vyjádření; elipsa je běžným prostředkem vyjadřování a mnohdy je v básni zcela „nenápadná“.

*Prvnímu orel v lebku zařal spár
a v rose zchladil krve jeho žár.*

*Vlk druhého si zavlík v houštinu
a bohatou měl na něm hostinu.*

*Leč třetí prapor až ke konci nes
a s jmenem matky na rtu k zemi kles.*

(J. Vrchlický)

b. aposiopese – významová a intonační neukončenost výpovědi, běžně se vyskytuje v mluvené řeči, kdy mluvčí nedokončí promluvu z důvodů vnějších či vnitřních. Aposiopese jako básnická figura je ovšem motivovaná, jde o úmyslné přerušení řeči, při němž jádro výpovědi zůstane zamlčeno, a tím důrazněji se na ně strhne pozornost, tím spíše, zamlčujeli se slovo tabuizované, jak je tomu v humoristické básni:

*Také jakýs Mrazík
vypláz na nás jazyk
pomazaný theerem –
my mu na něj...*
(F. S. Procházka)

5.6 Figury myšlenkové

Myšlenkové figury jsou založeny na jazykových aktualizacích, jejichž prostřednictvím se vyjadřuje postoj mluvčího ke skutečnosti.

a. řečnická otázka – známá řečnická figura, jejímž principem je tvrzení podané ve výpovědní formě otázky; jde tedy o nesoulad mezi formou a významem, jenž je zde základem hodnocení, exprese.

*Za běsy, maškarami
lid nechat běžet?
Když nechali vše zpustnout,
vše hnit, vše ležet?*
(A. Sova)

b. apostrofa – řečnické oslovení nepřítomné/nedostupné osoby, ale často i věci nebo abstraktního pojmu; apostrofa je prostředkem básnického apelu a patosu, nemá na rozdíl od běžného oslovení, s nímž se v poezii také setkáváme, kontaktovací funkci.

*Ty, v hrůze zrozená, myšlenko věčna žítí,
jak zlatý letíš pták tam, kudy je mi jítí,
svůj trylek radostný mi na pout střásajíc.
Ó, kouzlo přerodu! Ó, tajemných šřav nitra
ty chvíle čarovná!*

(O. Theer)

*Číšníku! Občane! Bratře!
Na tvé zdraví piji, dave,
kaleidoskope, hluku!*

(S. K. Neumann)

5.7 Hodnoticí figury

Tyto figury vyjadřují hodnoticí postoj mluvčího, můžeme se rozdělit na dvě protikladné dvojice: kladné – záporné, zveličující – umenšující. Mívají metaforický charakter, proto bývají někdy řazeny k tropům.

a. eufemismus – hodnoticí figura kladná, zjemňuje pojmenovávanou skutečnost, zejména smrt, nemoc nebo různé skutečnosti tabuizované. Mívá charakter perifráze (básnického opisu).

*Když se pak hlína dotkla jeho srdce
– ke konci žní to bylo, pamětníci
vypravují, že za bouřlivé noci –
Antonín Sova vešel v rodnou zem,
a jeho dech ji nepokojně zdvihá.*
(M. Florian)

b. peiosis – hodnoticí figura záporná, opak eufemismu, zhrubňuje vyjádření; silně expresivní, není příliš obvyklá.

*Když zvěděl Venda v Evropě,
o hrozné přítelově smrti,
že zdechl kdesi v příkopě,
plakal jak dívka z páté čtvrti.*
(F. Gellner)

c. hyperbola – hodnoticí figura zveličující, nadsázka; zveličuje nějaký jev za účelem zdůraznění (často na základě srovnání); hyperbola je expresivní, často silně emociálně zabarvuje vyjádření, ale může mít i charakter komický.

Bez konce jsou lesy markýze Géra.
(P. Bezruč)

*Viděl jsem chudé, upracované muže,
pod těžkým břemenem praskaly jejich svaly.*

(V. Dyk)

d. litotes – hodnoticí figura umenšující, opak hyperboly, zmírňuje, umenšuje intenzitu, říká méně, než je míněno. Často se vyjadřuje dvojitým záporem.

*Ty nejsi neplodno, vždyť další tvoříš žití,
zem s láskou oddanou své lůno nabízí ti...*

(J. Kvapil)

5.8 Figury významového rozporu

Stejně jako předešlá skupina mají metaforický charakter; jsou založeny na spojení významově protikladných, ba vylučujících se představ.

a. oxymóron – protimluv, významový protiklad v syntaktickém spojení; vyvolává silné významové napětí, metaforizuje použité výrazy; má blízko k antitezi a paradoxu.

*zbortěné harfy tón, ztrhané strůny zvuk,
zašlého věku děj, umřelé hvězdy svit,
zašlé bludice pouť, mrtvé milenky cit...*

(K. H. Mácha)

Den září zatmívá dálky – noc temnem zapaluje výše.

(O. Březina)

b. paradox – je to figura obsahující překvapivé, nezvyklé, zdánlivě nesmyslné spojení, je blízká oxymóru, mívá aforistický charakter.

Vzduch je tak sladký, že by se chtělo mřít...

(O. Theer)

*... a z dýmu vyhaslých věků a ve tmy zapadlých vodopádech
snad s lítostí ucítím vlastního života teplo a vůni a zádech.*

(O. Březina)

SAMOSTATNÝ ÚKOL

V následujících textech najděte a určete figury, zamyslete se nad funkcí, kterou mohou v textu plnit.

Měsíčná noc, tak jasná noc,
ni vánku, hlásku neslyšet!
Jen stříbra teskná čaromoc
stesk v nitru budí zašlých let.

Na moře myslím: v chvíli tu
se měsíc stříbří na hlati.
Mít duši láskou zalitu

a líbati a líbati!

Na moře myslím... Vesel spěch...
To rybářů as vyplul prám...
A já tu v černých města zdech
dlím zcela sám, tak sám a sám!
(O. Theer, Měsíčná noc)

Ty cítíš, jak čpí vůně rakije,
když k hnilobě se mršín vlně vine,
a poznáš, že kdo jednou zabije,
tisíckrát ubit neubitý hyne.

Tys všechno viděl, slyšel, cítil, znal,
nač ještě čekáš na nějaké dění?
Ty vrátil ses, nikdo tě nepoznal,
ty mohls odejít zas bez loučení.

Zas odejít a zas se domů vrátit,
jak strašidlo, když nemá pokoje,
nenávist najít a lásku ztratit
a v hrobce žalu oplakat oboje.

Ale již hvězdy do tmy kříž svůj tyčí
a z kyzů země prýští žhavý kov.
Zas slova žhnou a jako plamen syčí
a praská nebes doutnající krov.
(J. Kolman-Cassius, Věčný meč)

PRŮVODCE STUDIEM

Více úkolů k problematice naleznete ve cvičebnici, která je přílohou této opory.

SHRNUTÍ KAPITOLY

Tradiční prostředky ozvláštňení promluvy nazýváme figury. Podle charakteru je můžeme rozdělit na figury zvukové, syntaktické, slovosledné, eliptické, myšlenkové, hodnotící, významového rozporu.
